

„Ted' však jsem tě spatřil vlastním okem.“ Co se Jób poučil o Bohu a o jeho spravedlnosti¹

Manfred Oeming

„Jetzt aber hat mein Auge dich geschaut“. Was hat Hiob eigentlich über Gott und seine Gerechtigkeit gelernt? Das Hiobbuch wirft die Frage nach der Gerechtigkeit Gottes explizit auf. Was ist aber die Antwort, die das Buch als ein Ganzes auf die Grundfrage der Theodizee vermitteln will? Will es überhaupt eine Botschaft verkünden? Der Aufsatz belegt schrittweise, dass das Hiobproblem theoretisch unlösbar ist, weil die menschliche Vernunft dafür in allzu enge Grenzen eingesperrt ist. Der Autor schlägt als die legitimste Interpretation des Buches vor, den inneren Entwicklungsweg Hiobs nachzugehen, auf dem man die zentralen Antworten der systematisch-theologischen Reflexion über das Theodizee-Problems wieder neu existenziell durchläuft.

1. Co je poselstvím knihy Jób – záhada pro bádání

Žádná jiná z biblických knih se neptá tak výslovně po Boží spravedlnosti jako kniha Jób (srov. Gn 18,24–33). Příběh o mimořádně morálním a navíc mimořádně bohatém vzorovém člověku, který se děsivě a pro sebe plně nepochopitelně „zřítí“ do chudoby a nemoci, skýtá podivuhodný prostor diskutovat otázky (a to i současné) v kontextu teodiceje. K problému Jóba² se přistupuje z rozmanitých stran a prostřednictvím rozličných literárních figur. Otázky, které zaznívají, se táží, proč a k čemu potkává Jóba tolik zlého. Zaznívají ve vyprávěních, nářcích, rozhovorech (mezi Bohem a satanem, Jóbem a jeho ženou a také v intenzivním sporu Jóba s jeho přáteli), emocionálních monologích (Jóbově, Elíhuově a Božím). Co je však

-
- 1 Z němčiny přeložil Filip Čapek. Původně vyšlo pod titulem „Jetzt aber hat mein Auge dich geschaut“ – Was hat Hiob über Gott und seine Gerechtigkeit gelernt?, in: M. Oeming – A. Grapner (eds.), *Die Welt ist in Verbrecherhand gegeben?* BTS 153, Neukirchener Theologie, Neukirchen-Vluyn 2015, 21–42.
 - 2 Srov. H.-P. Müller, *Das Hiobproblem. Seine Stellung und Entstehung im Alten Orient und im Alten Testament* (EdF 84), Darmstadt 1991.

odpovědí, která má zaznít z knihy jako celku k otázce teodiceje?³ Má být vlastně vůbec *nějaké* poselství sděleno?

Odpovědi na tuto ústřední otázku se po 2200 letech dějin předávání a 220 letech historicko-kritického bádání od sebe překvapivě a dalece různí. Výklad knihy je v rámci starozákonního bádání dodnes velmi diskutovaný. Jedinou konstantou tohoto bádání je rozpor v posuzování záměru, popřípadě záměrů této biblické knihy. Jednou z příčin jsou užívané metody. Pokud je kupříkladu kniha Jób vykládána z literárně-kritického hlediska, v němž se počítá s různými autory a jejich ‚dodatky‘, takže je text odpovídajícím způsobem rozebrán na dílčí celky a dále také rozčleněn na více redakčních vrstev zpracování,⁴ pak se nabízí otázka, zda kniha vůbec zamýšlí *nějakou* výpověď, nebo spíše zachycuje vícehlasou rozpravu. Někteří dokonce zastávají názor, že touha po nalezení *jednoho* jasného cíle knihy je v zásadě moderním anachronismem, protože původní antický způsob čtení byl prý spíše atomistický.

Tomu by odpovídala typická kultura sporu vedená v judaismu, jako například v Talmudu, jejímž cílem není dospět k jednomu jednoznačnému řešení. Před čtenářem se odehrává sice dramatická diskuze, ale záměrem není dostat se po všech dlouhých řečích dál nebo dospět k jednomu ‚výtěžku‘. Spíše zůstává nakonec každý z diskutujících u svého postoje a čtenář si musí svůj pohled utvořit sám.⁵ Současná situace v oblasti úvodů,

3 K témuž srov. K. Günther, „Hiob – Gestalt und Buch in der jüdischen Schriftauslegung“, in: Oeming – Grapner (eds.), *Die Welt ist in Verbrecherhand gegeben?*, 75–110. Tento badatel mnoha způsoby dokládá, že výklad je již od začátku knihy kontroverzní. Již podoba překladů do řečtiny, aramejštiny nebo syrštiny je svědectvím o rozmanitých a někdy naprosto se rozcházejících interpretacích. Nejinak je tomu až dodnes v křesťanské recepci, stejně jako ve filozofii, poezii, hudbě a výtvarném umění. Srov. dále St. J. Vicchio, *The Image of the Biblical Job: A History*, ve třech svazcích: sv. 1: Job in the Ancient World; sv. 2: Job in the Medieval World; sv. 3: Job in the Modern World, Eugene, Oregon 2006; Ch. L. Seow, *Job: 1–21. Interpretation and Commentary (Illuminations)*, Grand Rapids, Michigan 2013, 110–248.

4 Srov. R. M. Wanke, „Die Redaktionsgeschichte des Hiobbuches als Spiegel des Ringens um eine theologische Lösung des Theodizeeproblems“, in: Oeming – Grapner (eds.), *Die Welt ist in Verbrecherhand gegeben?*, 43–74.

5 Představu ‚synoptického‘ pojetí pohledů na výklad knihy a odmítnutí syntézy zastává výrazně např. Seow, *Job: 1–21*, 2013. Důraz na polyvalentní čtení se s oblibou odvolává na M. Bakhtina a jeho teorii pravdy. K tomu srov. C. Newsom, „Re-considering Job“, in: *Currents in Biblical Research* 5 (2007), 155–182; W. L. Reed, „Dimensions of Dialog in the Book of Job, a Topology according to Bakhtin“, in: *Texas Studies in Literature and*

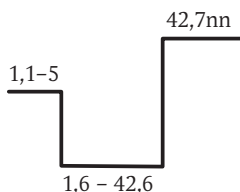
metodologie i hermeneutiky by se dala, aniž budu rozvádět jednotlivosti, shrnout do následujících čtyř bodů:

- a) Celá kniha má prokazatelně ucelenou strukturu, i když je složena z jednotlivých prvků. Kompozice knihy je velmi vyvážená, vystavěná téměř geometricky, čímž se ukazuje, že jde o důkladně propracované dílo.⁶
- b) Všechny jednotlivosti této kompozice dávají (pro mě) smysl. I když není snadné jejich záměr určit s jistotou, neboť metatexty se vyskytují jen ojediněle, kniha jako celek nepředstavuje v žádném případě ‚hromadu trosek‘ ze zlomků původně samostatných vyznání. Naopak, nabízí se celá řada možností, jak nápadné a překvapivé jevy vyložit jako co do významu nosná poetická vyjádření.⁷ Tato skutečnost hovoří ve prospěch představy konkrétního výpovědního záměru.⁸
- c) Kniha zachycuje průběh dramatické řeči. Není pravda, že zúčastnění promlouvají vůči sobě navzájem zcela mimoběžně. Jób může svým přátelům argumentovat zcela přímo a stejně tak oni naopak zcela plně rozumí, proti čemu se Jób bouří. To, že probíhající promluvy jsou ve srovnání další, v žádném případě nedokládá, že by se k sobě navzájem nevztahovaly. Skutečnost, že diskuze končí svým způsobem matoucím mlčením a kritikou lidského rozumu, může být záměrné.
- d) Kniha pojednává průběh dramatického dění. Děj, kterým jsou otevřeny 1. a 2. kapitola, je ukončen v 42. kapitole. Jób začíná jako

Language 34 (1992), 177–196.

- 6 Toto do krajnosti dovádí J. Fokklemann v *The Book of Job in Form: A Literary Translation with Commentary*, Leiden 2012 a A. Margianto, *Antike Seelsorge heute? Studien zum Umgang mit Verlust, Krankheit und Tod im Buch Hiob, in der modernen Seelsorge und bei HI-Patienten in Indonesien* (ATM 28), Münster 2015, jenž považuje každý verš za původní. Podobně G. Kaiser – H.-P. Mathys, *Das Buch Hiob* (BThSt), 2006, kteří vycházejí z toho, že se kniha nejen stala jednotnou, ale že byla jako jednotná již od počátku zamýšlena. Seow, *Job: 1–21*, 2013 počítá s *jedním* autorem celé knihy.
- 7 Na jednotlivé aspekty této celkové souvislosti jsem poukázal v řadě dílčích studií. Týkají se Jóbovy oběti na začátku knihy a jeho modlitby na konci, funkce hrdinovy ženy, jeho obžaloby, písně moudrosti v Jb 28, Elíhúových promluv, Boží odpovědi a Jóbovy rehabilitace. Tyto studie vyjdou jako sborník.
- 8 Srov. také rabínskou kulturu vzdělávání s typickou terminologií pro užívání argumentů a odvozování (hebr. םטע ןקל).

člověk s mimořádným požehnáním, je společensky i co do zdraví na výši, pak ale upadne do velkého neštěstí a do těžké nemoci. To jej uvádí do hluboké deprese, ba až do znechucení z vlastního bytí. Jób stupňuje své hořké obžaloby Boha, takže se se svým cynismem pohybují na samé hraně rouhání, nebo tuto hranici dokonce překračují. Přes všechn smutek i zlobu se Jób Boha drží. Hospodin se nakonec zjevuje v bouři a uděluje Jóbovi obsáhlé poučení. Toto poučení, přestože si uchovává něco ze své tajemnosti, vede k tomu, že se Jób s Bohem usmíruje. Sám je pak po přímlově za své přátele vyzdvižen ještě více, než tomu bylo na počátku. Graficky lze tento posun znázornit pomocí řeckého malého písmene théta:

Celkově považuji za možné chápat funkci každého z jednotlivých stavebních kamenů knihy včetně opakování, protichůdných názorů a odchylek v myšlení jednotlivých osob jako smysluplně se vyvíjející *proces vývoje*. Funkce každé jednotlivé části je srozumitelná vzhledem k celku. To, že otázka po celkovém smyslu není anachronistickou ‚pastí porozumění moderny‘, lze podle mě doložit řadou vnitrobiblických odkazů. Tak je například vykládána Josefovská novela (Gn 37–50) v Gn 50,24. Podobně jsou obsáhle reflektovány zánik Izraele (2Kr 17,7–21) a Judska (2 Kr 24,1–4) v mnoha dalších textech, čímž se nabízí i potřebný hermeneutický klíč. Uchopení smyslu prostřednictvím velkých kompozic je součástí Bible a jako takové patří již k vnitrobiblickému výkladu Písma. Celkové výklady lze nalézt také v antické židovské a křesťanské recepci, mimo jiné také v úvodu zmíněné rabínsko-židovské učenosti.⁹ Matoucí, ba téměř až zatemňující je přitom množství celkových výkladů, jež pojímají Jóba nejen jako příkladného a trpělivého člověka, který se bojí Boha, ale také jako zatvrzelého ‚kacíře‘. Z mé analýzy textu vyplývá, že cílem redaktorů, popřípadě editorů konečného textu, je doložit přesně toto, totiž, že *tento* vý-

⁹ Srov. p. č. 3.

voje se odehrával v Jóbovi samotném. Jób na konci není již tím stejným Jóbem z počátku knihy. Toto dokládají jeho poslední slova (42,5n), jež minulé hodnotí, a tím mu přisuzují rozhodující význam:

Jen z doslechu o tobě jsem slychal, teď jsem tě spatřil vlastním okem. Proto odvolávám a lituji všeho v prachu a popelu.

Obrat ‚teď však‘ (hebr. הַעַתָּה) se vyskytuje ve Starém zákoně celkem 267krát. Waw je často v *adversativní* funkci a popisuje radikální obrat (srov. Gn 3,22; 4,11ad). Tímto ‚však‘ u Jóba dochází k přeznačení jeho dosavadního vnímání Boha.

2. Co se však Jób poučil o Bohu a o jeho spravedlnosti?

Nyní (viz obrat ‚teď však‘), po dlouhém vyjednávání, diskutování, tváří v tvář mnoha myšlenkám, argumentům a prožitým pocitům, Jób uvažuje o Bohu nově a jinak.¹⁰ Každý čtenář si musí nalézt vlastní teorii, jak porozumět Jóbově proměně, protože explicitní vysvětlení chybí. Při utváření teorie by mělo být vzato v potaz co nejvíce fenoménů z textů a ty by měly být vysvětleny s co nejmenším množstvím vlastních předběžných úsudků. V následující části bude představeno devět pohledů. V zájmu přehlednosti budou jejich stoupenci zmíněni jen v omezeném počtu.

2.1 Jób se učí, jak se rozloučit s tradičními předpoklady: Souvislost mezi jednáním a jeho následky vůbec neobstojí!

V náboženské tradici, v níž Jób vyrůstal a ve které celý život ‚fungoval‘, platilo základní ‚klasické učení‘. Podle tohoto učení existuje spravedlivé uspořádání světa odpovídající přírodním zákonům nazývané souvislostí jednání a jeho následků (něm. *Tun und Ergehen Zusammenhang*). Toto učení vychází z představy, že Bůh dobré jednání člověka dobře odmění a špatné naopak potrestá. Člověk může proces odpuštění ovlivnit ve svůj prospěch eticky vhodným počínáním, soustavným pokáním a rituální obětí. Tato naděje, že Bůh se prokazuje jako spravedlivý soudce, který každému odplatí podle konkrétního jednání, byla vštěpována především při

¹⁰ Toto biblické vyjádření ‚změny času‘ je časté. Nejznámější je Ř 3,21: „Nyní však je zjevena Boží spravedlnost bez zákona, dosvědčovaná zákonem i proroky“ – Νυνὶ δὲ χωρὶς νόμου δικαιοσύνη θεοῦ πεφανέρωται μαρτυρουμένη ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν.

vzdělávání mladých izraelských mužů, aby podle něho usměřňovali své vlastní životní jednání. Na obrácení a nápravu (s odpovídající odplatou) není nikdy pozdě.

Životní praxe Jóba ukazuje, že tato teorie není přiměřená, nýbrž že jde o zbožné přání. Fox k tomuto poznamenává: „Je nyní téměř konsenzem, že kniha Jób učí, že svět postrádá morální ekonomii, v níž by se skutky setkávaly se zadostiučiněním stejně jako s odpovídajícím trestem.“¹¹ Bůh jedná se svrchovanou ‚svévolí‘. Když chce, svrhává mocného z trůnu, zahrnuje elity opovržením, padouch může být úspěšný, moudří se stávají blázny a naopak:

[On] pronárodům dává vzrůst i zánik, rozprostírá pronárody a odvádí je. (12,23)

Toto lze pozitivně hodnotit jako důkaz Boží svobody, ale také negativně označit jako pouhou svévoli.¹²

2.2 Kniha Jób učí, že souvislost mezi jednáním a následky zcela dobře obstojí, ale pro člověka není rozpoznatelná, takže mu zbývá pouze pokora

Souvislost jednání a následků je podstatou základního řádu světa, který ale není pro člověka rozpoznatelný (Jb 28). Pátrat po Boží vůli není ani perspektivní, ani smysluplné. Ani když se Bůh sám zjevuje v bouři, logiku dění to neodkrývá (Jb 38–41). Jób se například nikdy nedozvídá, že mezi Bohem a satanem byla uzavřena sázka s cílem prověřit jeho víru. Jediné, co člověku zbývá, je pokorné vydání se Božímu panování. Jób se musí stejně jako modlitebník v klínopisném mudroslovném spisu *Ludlul bēl nēmeqi*¹³ pouačit, že Boží jednání prostě není poznatelné. Život běží tak,

11 M. V. Fox, *God's Answer and Job's Response*, 94 (2013), 1–23, 1.

12 K tomu viz M. Tsevat, *The Meaning of the Book of Job*, HUCA 37 (1966), 73–106.; B. L. Newell, *Job: Repentant or Rebellious?*, WTJ 46 (1984), 298–316; S. A. Geller, *Nature's Answer: The Meaning of the Book of Job in Its Intellectual Context, Judaism and Ecology. Created World and Revealed Word* (ed. H. Tirosh-Samuelson), Cambridge 2002, 109–132; J. Lévêque, *Job ou le drame de la foi* (eds. M. Gilbert, F. Mies), Paris 2007; D. C. Timmer, *God's Speeches, Job's Responses, and the Problem of Coherence in the Book of Job: Sapiential Pedagogy Revisited*, CBQ 71 (2009), 286–305.

13 K překladům tohoto spisu viz W. von Soden, *Der leidende Gerechte. Ludlul bēl nēmeqi – „Ich will preisen den Herrn der Weisheit“*, in: TUAT 3/1, 110–135; srov. H. Spieckermann, „Ludlul bel nemeqi und die Frage nach der Gerechtigkeit Gottes“, in: tentýž, *Gottes Liebe zu Israel. Studien zur Theologie des Alten Testaments (FAT 33)*, Tübingen 2001, 103–118; R. Albertz, „Ludlulbelnemeqi – eine Lehrdichtung zur Ausbreitung und

jak Hospodin chce. Boží božskost spočívá v jeho svobodě. Jób zakouší skutečně temný a podle jeho vlastního pohledu zcela nespravedlivý osud. Tentýž Jób se má ale exemplárním způsobem *učit důvěře*, že Bůh již ví, k čemu to všechno slouží. Bůh má v každém případě právo činit, co chce. Jób se musí (jako Ježíš v Getsemane) poučit, že se nebude dít jeho vůle, nýbrž vůle Boží (Mt 26,39). Takto je vnímán Jób v Novém zákoně:

Hle, blahoslavíme ty, kteří vytrvali. Slyšeli jsme o vytrvalosti (ὀπομονήν) Jóbově a víme, k čemu ho Pán nakonec (τέλος) přivedl. Vždyť Pán je plný soucitu a slitování. (Jk 5,11)

Podobně je interpretován Jób v Koránu:

Shledali jsme jej (tj. Jóba) trpělivým; služebníkem byl on výtečným, stále kajícím. (Súra 38,44)

Také moderní filozofické interpretace míří tímto směrem, když například Paul Ricoeur zdůrazňuje, že se Jób musí učit věřit ‚bezvýhradně‘, tedy tak, že snáší tvrdost života statečně, aniž by pošilhával po odškodnění, nebo dokonce po odměně.¹⁴

2.3 Souvislost mezi jednáním a následky ob stojí, domněle zlé má ve své podstatě zčásti také pozitivní záměry a účinky. Těmi jsou vzdělávání a osvědčení při osočení a těžké zkoušce

2.3.1 I když život zahrnuje těžkosti a krutosti, viděno v celku, je to přesto v pořádku. „Bůh při svém zjevení promlouvá na způsob moudrého učitele, který napomíná žáka za jeho neznalost, ale nezuří, nekřičí ani nehrozí... Bůh tvoří uspořádaný a elegantní svět, na který je hrdý a stará se o něj, a to bez užití většího násilí. Pokud je namítáno, že tento obraz je vůči člověku irelevantní, protože lidstvo není ani zmíněno, považ, co by mu dokázalo způsobit nekontrolovatelné moře.“¹⁵ Člověk se smí v rámci stvo-

Vertiefung der persönlichen Mardukfrömmigkeit“, in: tentýž, *Geschichte und Theologie. Studien zur Exegese des Alten Testaments und zur Religionsgeschichte Israels* (BZAW 326), Berlin / a jinde 2003, 85–105; M. Gerhards, „Lob des unverständlichen Gottes. Annäherung an die babylonische Dichtung Ludlublbnēmeqi“, in: tentýž, *Der undefinierbare Gott* (Rostocker Theologische Studien 24), Berlin / a jinde 2011, 93–152.

¹⁴ M. Oeming, *Paul Ricoeur als Ausleger des Alten Testaments – unter besonderer Berücksichtigung seiner Interpretation des Buches Hiob*, EvTh 68 (2013), 245–258.

¹⁵ Fox, *God's Answer and Job's Response*, 3n.

ření cítit chráněný. Vyjádřeno modernějším výrazivem Leibnitze, je to tak, že po započtení všech aspektů tohoto světa se ukazuje, že je to „nejlepší z možných světů“.

2.3.2 Bůh chce vzdělávat člověka skrze utrpení,¹⁶ ať již je cílem uznání rozdílu mezi Stvořitelem a stvořeným, nebo utvrzení solidarity mezi všemi lidmi a zvířaty. Hrdinův osud se mění, když se modlí za své přátele (Jb 42,8n). Neštěstí vede Jóba k pokoře a zodpovědnosti za druhé.

2.4 Člověk je v zásadě špatný. Každá pohroma, která jej potká, je proto „zasloužená“

Souvislost mezi jednáním a následky ob stojí, protože však jsou lidé ve své podstatě špatní, obrací se tato souvislost opakovaně proti nim. Přísně vzato je to tak, že tvrzení *všichni jsou* hříšníci, platí pro všechny, takže tento soud není nezasloužený! Uvedený argument, který vychází z velmi pesimistické antropologie (srov. Gen 6,5; 8,21), získává na váze, když si člověk připustí a přijme (což samo o sobě není jisté), že kniha Jób pracuje s myšlenkou *strukturálního hříchu*. Jednotlivý člověk se nestává vinným na základě aktuálního aktu provinění, tak jak se domníval Jób, nýbrž již skrze to, že je součástí nespravedlivých a vykořisťovatelských struktur, jimiž vháňá svého bližního do bídy a nouze (srov. Jb 22,5–11). Vzhledem k tomu, že každý člověk esenciálně propadá vině, nezní rozhodující otázka ‚Proč *já* musím trpět?‘ Tato otázka zní: ‚Proč nemusím zrovna *já* trpět?‘ Každý člověk si zasluhuje utrpení a smrt. Záhadou není, že *já* musím trpět a umřít, nýbrž zcela naopak. Záhadnou je okolnost, kdy se ukazuje, že *já* smím žít z milosti. Z toho vyplývá, že Jób má být odveden od otázky theodiceje a uschnout položit si otázku antropodiceje.

Člověk by měl pochopit, že provinění nelze přesouvat na Boha. Ve století „jako je to naše, v němž byla do dějin utrpení přidána místa hrůzy jako Verdun, Stalingrad, Hirošima, Osvětim a ‚souostroví Gulag‘ (Solženičyn)“,¹⁷ by neměl člověk obviňovat Boha kvůli nespravedlnosti, nýbrž by měl kvůli lidem volat k Bohu. Jób je literární postava, která propůjčuje

16 Srov. E. J. Korneck, „Wer ist ein Lehrer wie du?“. Das Hiobproblem im Religionsunterricht“, in: Oeming – Grapner (eds.), *Die Welt ist in Verbrecherhand gegeben?*, 171–204.

17 G. Langenhorst, *Hiob unser Zeitgenosse. Die literarische Hiob-Rezeption im 20. Jahrhundert als theologische Herausforderung*, Mainz 1995, 16.

„křiku po Bohu výraz křiku, jenž tváří v tvář utrpení některých upadá do mlčení Jóbových slov v podání Nelly Sachsové: Tvůj hlas oněměl, protože jsi se příliš ptal *proč*.“¹⁸

Pokud by neměla být kniha Jób chápána takto fundamentálně antropologicky, pak je třeba vnímat Jóba přinejmenším jako maskovaného rouhače, jehož dostihují jeho doposud skrytá provinění. Hospodino-dicea (něm. *JHWH-Dizee*) se mění v Jóbo-diceu (něm. *Hiob-Dizee*). Jak si po právu všiml Georg Fohrer, Jóbovo neochvějně trvání na tom, že je domněle bez viny, je nejvyšší formou hříchu.¹⁹ Elíhú shrnuje Jóbovy řeči v sumarizujícím ‚citátu‘, který přivádí Jóbovo sebeujišťování o vlastní nevině (9,21; 10,7; 16,17; 23,10–12; 27,5n.; celá 31. kapitola), přesně, když uvádí jeho vlastní slova:

Ryzí jsem, prost přestoupení, jsem bez úhony, bez nepravosti. (Jb 33,9)

Tak takto vypadá hřích! Zde musí Jób přiznat, že je se svojí argumentací v úzkých.

2.5 Jób se musí poučit, že Bůh není všemohoucí. Kromě něho existují satanské síly i moc chaosu

Studium starozákonních obrazů světa dokládá, a to zvláště po vlivném díle O. Keela,²⁰ že motiv ‚Pána tvorstva‘ je v Božích promluvách rozhodující. Bůh se snaží spoutat chaotické a životu nepřátelské síly, ale nedaří se mu to zcela. V tomto světě jsou prostě ještě další mocnosti, jež mají určitou samostatnost a disponují mocí. Boží promluvy odpovídají na Jóbův nářek protoapokalyptickou dualistickou kosmologií.²¹ Z toho vyplývá, že Bůh

18 Tamtéž.

19 G. Fohrer, *The Righteous Man in Job 31*, in: tentýž, *Studien zum Buche Hiob*, BZAW 159 (19832), 78–93, zastává názor, že Jóba dobré konání svedlo k iluzi bezhříšnosti, takže jej „dokonale etické chování dovedlo k nejhorší podobě hříchu“ (93).

20 O. Keel, *Jahwes Entgegnung an Ijob. Eine Deutung von Ijob 38–41 vor dem Hintergrund der zeitgenössischen Bildkunst* (FRLANT 121), Göttingen 1978.

21 Ke kritice viz M. Oeming, „Kannst du der Löwin ihren Raub zu fressen geben?“ (Hi 38,39). Das Motiv des „Herrn der Tiere“ und seine Bedeutung für die Theologie der Gottesreden Hi 38–42, in: M. Augustin – K. D. Schunck (eds.), *„Dort ziehen Schiffe dahin...“*. Collected Communications to the XIV Congress of the International Organization for the Study of the Old Testament, Paris 1992 (BEATAJ 28), Frankfurt u.a., 1996, 147–163. Podle U. Neumann-Gorsorke, *Wer ist der Herr der Tiere? Eine hermeneutische Problemanzeige*, BThSt 85, Neukirchen-Vluyn 2012 spočívá proprium

je kvůli člověku sice ve stálém zápasu s mocnostmi chaosu, ale že i přes veškeré úsilí zakouší nezdar a že zůstává odkázán také na pomoc člověka.

2.6 Bůh není dobrý, nýbrž je sám hříšníkem

Problém toho, co je satanské, je ještě ostřeji profilován, když se nepřistoupí na Keelovo tvrzení o skutečnosti jako zápase dvou prapřincipů, tj. Chaosu a Kosmu, nýbrž se vezme v potaz to, že v rámci monoteismu je to Hospodin sám, kdo spravuje oba ‚regimenty‘. Nestává se sám Bůh satanem? V tom, co se samo ze sebe vydává za Boží působení, se skrývá dobře maskovaný satan, což je třeba kriticky odhalit.²² Stejně jako Jób ztělesňuje jeden teologický problém, jsou i Bůh jako zkoušející pokušitel a satan jako jeho nástroj výsledkem teoretického metafyzického výkladu utrpení. V prvních dvou kapitolách se sice odvozuje zlé od satana (Jb 1,12nn.; 2,7), ale Bůh běduje, že se nechal svést k „bezdůvodnému moření“ (Jb 2,3) svého služebníka. Jób však stejně jako jeho sousedé a příbuzní nedokáží ve svém ‚monoteistickém‘ vykladačském rámci rozlišovat mezi Bohem a satanem. Při setkání s Jóbem proto hovoří o „zlu, jež na něj Hospodin uvedl“ (Jb 42,11). Podobně je na tom hlavní hrdina, když tvrdí:

Je to jedno, proto říkám: On skoncuje s bezúhonným jako se svévolníkem. A když bičem náhle usmrcuje, ze zoufalství neviných si činí posměch. Země byla vydána v moc svévolníka a on přikrývá tvář jejich soudců; když ne on, kdo tedy? (Jb 9,22–24)

Tyto verše jsou mimořádně intenzivní a jsou snad nejostřejší výpovědí o Bohu, jakou Bible obsahuje. V příkrém protikladu k Bildadově klasické tezi, že Bůh není nápomocný bezbožnému (8,20–22), zde v. 22 popírá, že by Bůh vůbec rozlišoval a že by osud morálně naprosto jinakého člověka také naprosto jinak zhodnocoval. Nakonec je zcela jedno, zda je dobrý, nebo zlý. Bůh nerozlišuje, všechny považuje za stejné, a to za stejně nespravedlivé a špatné. On „skoncuje“ (hebr. כָּלָה) se všemi. Bůh má stejně jako ti nejhorší diktátoři doslova sadistické potěšení v ničení života. On se satansky směje nářku a sténání nespravedlivě trpících.

Božích promluv v tom, že vyjevuje důležitost fenoménů nezávisjících na člověku, že zdůrazňuje jejich právo a nárok na podporu a že právě s nimi bojuje.

22 H. Spieckermann, *Die Satanisierung Gottes. Das Buch Hiob*, in: tentýž, *Lebenskunst und Gotteslob in Israel. Anregungen aus Psalter und Weisheit für die Theologie* (FAT 91), Tübingen 2014, 80–92.

Pro porozumění v. 22 se nabízí srovnání se Shakespearovým Králem Learem, kde se říká: „Pro bohy jsme jak mouchy. Zabíjejí nás jen tak z dlouhé chvíle.“²³ Jób se zdá být poučen, že Bůh je v etickém ohledu přinejmenším lhostejný. Když se dějí velké katastrofy, například záplavy nebo zemětřesení, pak hynou bez rozdílu dobří stejně jako ničemníci. Bůh se dokonce vysmívá úzkosti a nouzi víry zoufalých zbožných lidí. Jób zcela v protikladu k tvrzením Bildada a Elíhúa, že Bůh *nikdy* nepokřivuje právo (8,3; 37,23), uvádí vlastní děsivé a zničující zkušenosti stejně jako četné další příklady z dějin: Bůh vydal svůj svět do rukou svévolníka. Anebo ještě jinak, nabízí se i doslovné znění ve smyslu sdělení, že *Bůh sám je ‚svévolník‘*. On má sice celou zemi ve své ruce, ale právě tím je dán i její děsivý úděl. Tato hořká pravda je „posledním, vyhoceným shrnutím“²⁴ Jóbových obžalob.²⁵ Kdo je stížen utrpením, tomu musí připadat – i přes vlastní zbožnost a víru v moc Božího působení – že se satan stává součástí Boha anebo že se jako Bůh maskuje. Jób se musí učit, jak těmto myšlenkám vzdorovat.²⁶

2.7 Souvislost mezi jednáním a následky se neuskutečňuje v tomto životě, nýbrž je teprve záležitostí eschatonu

Já vím, že můj Vykupitel je živ,
a jako poslední se postaví nad prachem.
A kdyby mi i kůži sedřeli,
až zbaven masa (těla), uzřím Boha (Jb 19,25n).

I když jsou uvedené věty filologicky nesnadné (podle mě vypovídají o Jóbově naději, že bude ospravedlněn ještě za svého života), jsou tradičně vykládány stále znovu jako výpověď o naději ve smrti. Kniha vykazuje rozpoznatelné egyptské vlivy, takže lze považovat naději na věčnost za myslí-

²³ Podle překladu M. Hilského.

²⁴ G. Fohrer, *Das Buch Hiob* (KAT 16), Gütersloh 21988, 210.

²⁵ Např. R. Polzin, *Biblical Structuralism: Method and Subjectivity in the Study of Ancient Texts*, Philadelphia, PA 1977, 106.

²⁶ K tomu srov. Ph. Stöllger, *Anfechtung Gottes* (v tisku), který „satanizaci“ Boha kritizuje jako nepřiměřenou myšlenkovou figuru a místo ní upřednostňuje kategorii Božího pokoušení.

telnou.²⁷ Někteří badatelé považují tento text, přinejmenším ve znění Septuaginty, přímo za hermeneutický klíč ke knize jako celku.²⁸

2.8 Souvislost mezi jednáním a následky musí být promyšlena zřetelněji a komplexněji

Učebnicové schéma mudroslovného myšlení ve Starém zákoně vychází z představy tří fází. První je *rozkvět* (kniha Přísloví), druhou *krize* (Jób, Kazatel, Ž 37; 49 a 73) a třetí *obnova* (Sírachovec, Ž 1 a 119), již se dostává nové a zároveň i konečné podoby v Novém zákoně. Starší oddíly Přísloví (10–31) představují v tomto schématu ‚naivní‘ optimistické mudrosloví, protože vycházejí důvěřivě z přímé souvislosti mezi jednáním a následky. Podobné ‚nerealistické‘ rysy vykazují ve shodě s řadou dalších moudrých Starého zákona i starého Orientu také Jóbovi přátelé. I Jób sám se při obžalobě Boha ve svém smutku dostává do této polohy. Ve svém dosavadním životě se přece projevoval jako zbožný svědek této souvislosti, zakoušel ji a vycházel z ní. Proto sám uvažuje i argumentuje srovnatelně jednoduše:

moje jednání → moje následky.

Skutečnost je však o poznání složitější. Kniha Jób má za cíl doložit, že kromě jednání jednotlivce jsou ve hře četné další proměnné, takže nalezení logické vazby mezi jednáním a následky není možné. Proto kniha uvádí například vlivy nebeských mocností, satana, ale také andělů (i andělů přimluců, srov. Jb 33,23) nebo vlivy dalších lidí (např. útočící nepřátelé) a důležitost jiných tvorů, o něž se Bůh také stará. Jób vše vztáhl pouze na sebe, ale Boží odpověď mu otevírá nový smysl, který spoluutvářejí také další faktory. Tím je osvobozen ze svého egocentrismu a získává sílu k nové odvaze. Jádrem knihy je tedy modifikace myšlenky souvislosti jednání a následků (JN) směrem ke komplexní souvislosti jednání a následků (KJN).²⁹ Tento nový vhled osvobozuje jak od kalkulace logiky lidské-

27 Ch. Hays, „*There Is Hope for a Tree*“: *Job's Hope for the Afterlife in the Light of Egyptian Tree Imagery*, CBQ 77 (2015), 42–68.

28 J. Schnocks, „*The Hope for Resurrection in the Book of Job*“ in *The Septuagint and Mesianism* (ed. Michael A. Knibb; BETL 195; Leuven: Leuven University Press, 2006), 291–99.

ho myšlení, tak od fixace jen a jen na své konání.³⁰ ‚Moje‘ následky jsou včleněny do multifunkčních sociálních vazeb.

2.9 Jób musí svůj problém prožít a promyslet v dlouhém procesu, aby se vnitřně proměnil

Pointa knihy Jób spočívá v proměně hlavního hrdiny. Četné zvraty přidávají jeho postavě na komplexnosti a hloubce. Tak jako se z trpělivého a mlčícího trpitele stává netrpělivý a křičící rebel, tak se na konci proměňuje i Jóbův pohled na svět. Problém Jób se neodehrává na úrovni teoretického řešení, nýbrž na úrovni existenciálního, mnohotvarého protrpení. Jóbova cesta je nezbytným delší dobu trvajícím procesem, v rámci něhož je popisováno zvládání problému.³¹ Tento proces má překvapivě blízko k poznatkům moderního bádání o smrti, které rozlišuje pět fází: potlačení a nepřipustění; hněv („Proč právě já“); smlouvání s Bohem (nářek); deprese a přijetí.³² Jób se nepřemísťuje z neznalosti do vědění skokem. Jeho cesta má charakter terapie. Prostřednictvím mnoha rozhovorů se pozvolna dostává do stavu, v němž trauma zvládá. Další rozhovory s přáteli a sousedy jsou nezbytné i po znovunabytí dříve ztraceného zisku a požehnání od Hospodina (Jb 42,11).

3. Systematizující pohled zpět – logika exegetického disentu

„Problém Jób“, tedy otázka, jak vůbec přiměřeně mluvit o všemohoucím a milujícím Bohu vzhledem k utrpení světa, vede hlavního hrdinu knihy – stejně jako její čtenáře – až na samý kraj propadnutí zoufalství. V zásadě je jen několik málo bodů, které se dají teologicky i myšlenkově korigovat a vzájemně upravovat:

29 K dějinám souvislosti jednání a následků a ke komplexní souvislosti jednání a následků viz M. Oeming, „Salomo and Newton“, in: M. Welker (ed.), *Theology and Sciences* (v tisku).

30 Srov. A. Graupner, „Die Welt ist in Verbrecherhand gegeben“, Hiobs Anklage und Gottes Antwort“, in: Oeming – Graupner (eds.), *Die Welt ist in Verbrecherhand gegeben?*, 1–20.

31 K tomu viz M. Oeming – K. Schmid, (BThSt 49), Neukirchen-Vluyn 2001 (aktualizované vydání viz ang. *Job's Journey*, Winona Lake 2016).

32 Srov. popis cesty umírajícího nemocného u E. Kübler-Rossově, *Interviews mit Sterbenden* (nyní v Knaur-TB [MensSana], 2001), jež přesvědčivě upozorňuje, jak intenzivní je kolísání člověka mezi popíráním a důvěrou, obviňujícím odporem a smířlivým přijetím.

1. Bůh není všemocný.
2. Bůh není spravedlivý a láskyplně dobrotivý.
3. Utrpení není jen zlo, má i další doplňující funkce, jež nejsou slučitelné s Boží dobrotou. Jsou jimi například vzdělávání a zkoušení.
4. Člověk není spravedlivý, nýbrž je nanejvýš hříšný a trest i utrpení si ‚zasluhuje‘.

Jóbovský problém nelze teoreticky vyřešit, protože lidský rozum je uvězněn mezi příliš úzkými hranicemi. Z toho důvodu se utrpení zdá bez (teologického) smyslu. Při pohledu na moderní bádání k Jóbovi se ukazuje, že se střet mezi jednotlivými interpretacemi jakoby vyčerpává v tom, že exegeté ‚utahují‘ jeden z interpretačních šroubů, od čehož se odvíjí i výklad. Zde se zřetelně ukazuje, jak jsou exegeze a systematicko-teologická reflexe navzájem hluboce propojeny.

Na základě svého čtení docházím k tomu, že kniha Jób nedokumentuje jedno jediné správné řešení, ale že jde o vnitřní cestu vývoje hlavní postavy. Na této cestě dochází při každém jednotlivém zastavení k novému existenciálnímu přešetření odpovědí na systematicko-teologickou reflexi problému teodiceje. Všechny jednotlivé odpovědi jsou součástí procesu péče o duši. Každé ze zastavení má svoji vlastní pravdu i své vlastní oprávnění. Zvěst vyvstává zvláště ze závěru knihy, který je zpravidla nedoceňován. Na konci Božích a Jóbových cest i scestí stojí dlouhý a naplněný život Jóba. Septuaginta k tomu oproti hebrejskému textu v 42,17 přidává:

A je napsáno, že on znovu povstane s těmi, kterým dá Pán povstat.

Toto je daleko více než nějaká laciná útěcha. Kniha je ve své konečné podobě vyjádřením jistoty, že na konci bude dobře. A pokud není ještě dobře, znamená to, že to není ještě konec. Pokud není spravedlivý v tomto životě odměněn, bude odměněn v onom životě. Tato jistota dodává péči o duši sílu.

	základní teze	ústřední text	zastánci	lidské reakce
1	Mezi jednáním a následky není souvislost. Bůh jedná ze své suverénní svévole.	Jb 12,13–25	většina vykladačů, Margianto	zoufalství, cynismus, humor; vzpoura
2	Souvislost jednání a následků je platná, ale pro člověka není rozpoznatelná. Bůh má právo činit, co chce.	Jb 1,21; 2,10	List Jakubův, Korán, lidová zbožnost	pokora, vydání se, důvěra Bohu
3	Souvislost jednání a následků platí, viditelně jen špatné má své skryté pozitivní záměry: vzdělání, ale také osvědčení při pokoušení a těžkých zkouškách.	Jb 1,9–11	Wahl, Th. Mende, Ricoeur	„bezduvodná“ (Jb 1,9) víra, čekání, až Bůh tíživě ukončí
4	Člověk je v zásadě špatný. Každé neštěstí, co jej potká, je ‚zasloužené‘ (antropodicea).	Jb 4,17–21	protestantská exegeze	vděčný údiv, když se neštěstí díky milosti nestane; trvalé pokání
5	Bůh není všemocný, kromě Boha existují také satanské síly a síly chaosu.	Jb 38–41	Keel (Sölle)	společný boj s Bohem proti zlému
6	Bůh není dobrý, nýbrž je sám hříšníkem.	Jb 9,21–24	C. G. Jung, E. Bloch	ostrá kritika: Bůh se musí změnit, jinak bude opuštěn.
7	Souvislost jednání a následku se neprojeví v tomto životě, nýbrž teprve v eschatonu.	Jb 19,25–27	stará církev, Kant	spoléhání na posmrtné bytí
8	Souvislost jednání a následků je třeba upravit na komplexní souvislost jednání a následků, antropocentrismus se ukazuje jako zavádějící.		Oeming	střízlivá zdrženlivost jak při obviňování Boha, tak i sebe samotného
9	Knihy učí připravenosti na cestu, na které se přes všechna protivenství důvěruje Bohu.	Jb 42,8nn	Oeming a Schmid	statečnost v utrpení

Různé interpretace Jóbova pojetí spravedlnosti

prof. Dr. Manfred Oeming

Ruprecht Karls Universität

Theologische Fakultät

Kisselgasse 1,

69117 Heidelberg, SRN

manfred.oeming@wts.uni-heidelberg.de